

Az elliptikus hengerre írt csavarvonalról

Erről viszonylag ritkán olvashatunk, ezért most erről lesz szó.

Az [1] munkában találtuk az alábbi részt – 1. ábra.

6. Felületek paramétervonalai és érintősíkjai

1. Határozzuk meg, hogy az alábbi parametrizált felületek paramétervonalai milyen parametrizált görbék!

(a) $r(u, v) = (u \cos v, u \sin v, v)$, $u, v \in \mathbb{R}$

(b) $r(u, v) = (u + v, u - v, uv)$, $u, v \in \mathbb{R}$

(c) $r(u, v) = (\cos u \cosh v, \sin u \sinh v, u)$, $u, v \in \mathbb{R}$

Végeredmények:

1. (a) 1. paramétervonalak: egyenesek, 2. paramétervonalak: hengeres csavarvonalak – a felület csavarfelület; (b) 1. és 2. p.m.v.: egyenesek – a felület nyeregfelület; (c) 1. p.m.v.: cos-függvény, ha a második paraméter 0, egyébként elliptikus hengerre írt csavarvonal, 2. p.m.v.: hiperbola, ha az 1. paraméter nem $k \cdot \frac{\pi}{2}$ alakú; $(0, \pm \text{sh}t, u_0)$, ha $u_0 k \cdot \frac{\pi}{2}$ alakú és k páratlan; $(\pm \text{cht}, 0, u_0)$, ha $u_0 k \cdot \frac{\pi}{2}$ alakú és k páros, $k \in \mathbb{Z}$.

1. ábra

Itt a (c) feladat és annak megoldása érdekes számunkra: ha a második paraméter pozitív állandó, akkor a vektor - függvény *egyfajta* elliptikus hengerre írt csavarvonalat ír le.

Ennek egyenletrendszere a saját jelöléseinkkel, ahol a és b az ellipszis féltengelyei:

$$x(\varphi) = a \cdot \cos \varphi, \quad (1 / 1)$$

$$y(\varphi) = b \cdot \sin \varphi, \quad (1 / 2)$$

$$z(\varphi) = k \cdot \varphi. \quad (1 / 3)$$

A mozgástani leírása ennek a térgörbének úgy adódik, hogy a mozgó pont xy síkra vett vetületi mozgása ellipszis menti, míg a z tengely menti mozgása egyenletes. Ugyanis egy állandó nagyságú és irányú $\omega = \omega_z$ szögsebesség - vektorral és $v = v_z$ sebességvektorral, valamint a

$$\varphi(t) = \omega \cdot t, \quad (2)$$

$$z(t) = v \cdot t \quad (3)$$

összefüggésekkel, továbbá (1), (2) és (3) - mal:

$$x(t) = a \cdot \cos(\omega \cdot t), \quad (4 / 1)$$

$$y(t) = b \cdot \sin(\omega \cdot t), \quad (4 / 2)$$

$$z(t) = k \cdot (\omega \cdot t). \quad (4 / 3)$$

Most (3) és (4 / 3) - mal:

$$v \cdot t = k \cdot \omega \cdot t \rightarrow k = \frac{v}{\omega}. \quad (5)$$

Ezek szerint adott a, b, v, ω esetén a mozgás t idővel történő leírása így néz ki:

$$x(t) = a \cdot \cos(\omega \cdot t), \quad (6 / 1)$$

$$y(t) = b \cdot \sin(\omega \cdot t), \quad (6 / 2)$$

$$z(t) = v \cdot t . \quad (6/3)$$

Továbbá a mozgás φ elfordulási szöggel történő leírása így fest:

$$x(\varphi) = a \cdot \cos \varphi , \quad (7/1)$$

$$y(\varphi) = b \cdot \sin \varphi , \quad (7/2)$$

$$z(\varphi) = \frac{v}{\omega} \cdot \varphi . \quad (7/3)$$

Egy ilyen úton előállított térgörbe axonometrikus képét szemlélhetjük a 2. ábrán.

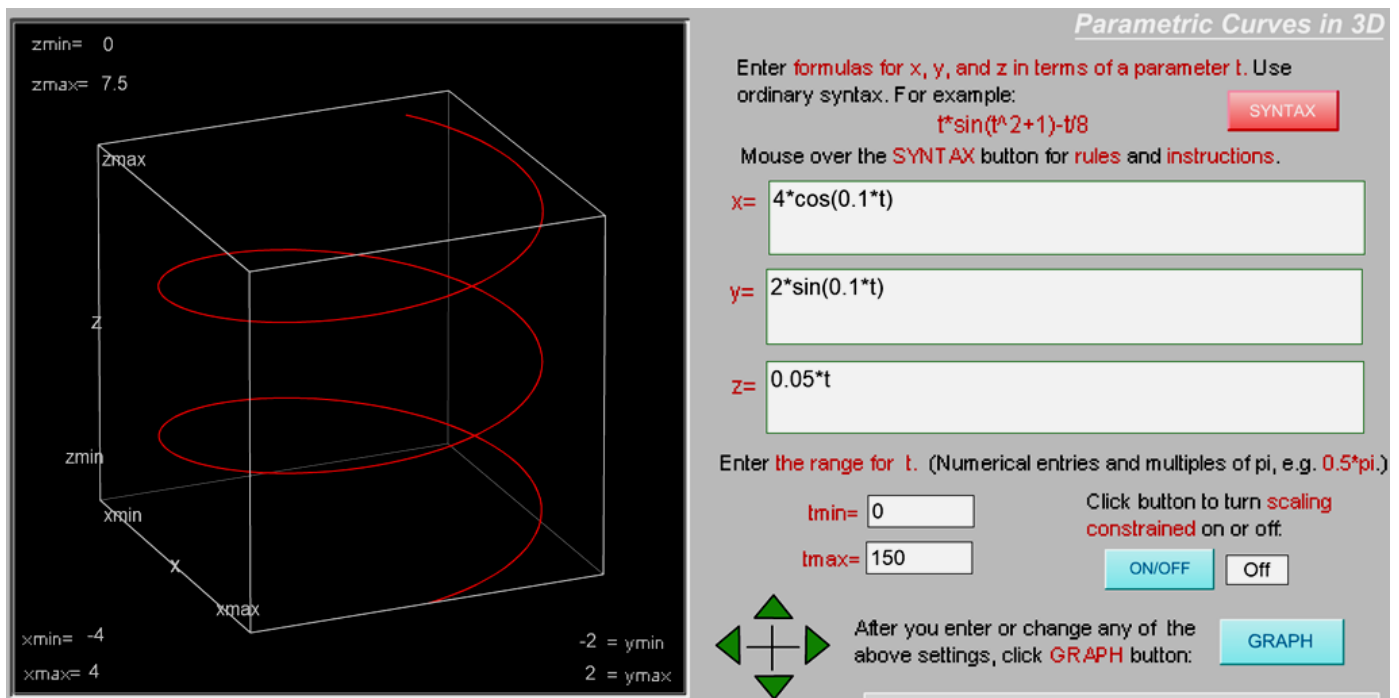
Adatok: $a = 4 \text{ (m)}$, $b = 2 \text{ (m)}$, $\omega = 1/10 \text{ rad/s}$, $v = 0,05 \text{ m/s}$. (A)

Ekkor (6) és (A) szerint a térgörbe idő - paraméteres egyenletrendszere:

$$x(t) = 4 \cdot \cos(0,1 \cdot t) , \quad (8/1)$$

$$y(t) = 2 \cdot \sin(0,1 \cdot t) , \quad (8/2)$$

$$z(t) = 0,05 \cdot t . \quad (8/3)$$

2. ábra – forrása: [2]

A csavarmozgást végző pont sebességkomponensei (6) - ból:

$$v_x(t) = \frac{dx(t)}{dt} = -a \cdot \omega \cdot \sin(\omega \cdot t) , \quad (9/1)$$

$$v_y(t) = \frac{dy(t)}{dt} = b \cdot \omega \cdot \cos(\omega \cdot t) , \quad (9/2)$$

$$v_z(t) = \frac{dz(t)}{dt} = v . \quad (9/3)$$

Az eredő sebesség időben változó nagysága:

$$V = \sqrt{v_x^2 + v_y^2 + v_z^2} = \sqrt{a^2 \cdot \omega^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + b^2 \cdot \omega^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t) + v^2}, \text{ azaz:}$$

$$V(t) = \sqrt{a^2 \cdot \omega^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + b^2 \cdot \omega^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t) + v^2}. \quad (10)$$

A csavarvonal α menetemelkedési szögére például:

$$\sin \alpha = \frac{v}{V}, \quad (11)$$

innen(10) - zel is:

$$\alpha = \arcsin\left(\frac{v}{V}\right) = \arcsin\left(\frac{v}{\sqrt{a^2 \cdot \omega^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + b^2 \cdot \omega^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t) + v^2}}\right) = \alpha(t), \quad (12)$$

vagyis a menetemelkedési szög sem állandó, hanem az idővel változó mennyiség.

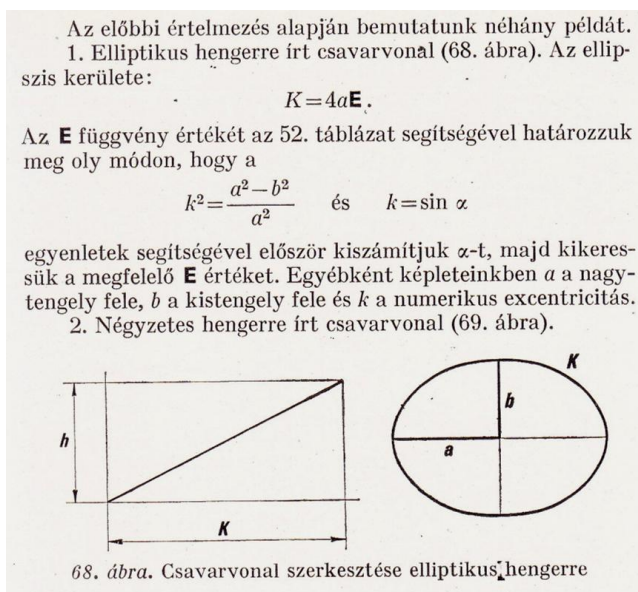
Ez azért van, mert ellipszis esetén $a \neq b$. Ha $a = b = R$, akkor az ellipszis körré fajul, és (10) és (11) így alakul:

$$V^*(t) = \sqrt{R^2 \cdot \omega^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + R^2 \cdot \omega^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t) + v^2} = \sqrt{R^2 \cdot \omega^2 + v^2} = \text{konst.}, \quad (13)$$

$$\alpha^*(t) = \arcsin\left(\frac{v}{\sqrt{R^2 \cdot \omega^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + R^2 \cdot \omega^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t) + v^2}}\right) = \arcsin\left(\frac{v}{\sqrt{R^2 \cdot \omega^2 + v^2}}\right) = \text{konst.} \quad (14)$$

Látjuk, hogy ugyanolyan mozgásparáméterek esetén a *közönséges csavarvonal* menti mozgás sebessége és menetemelkedési szöge is állandó marad, az egész mozgás során.

Másfajta elliptikus hengerre írt csavarvonalról olvashatunk [3] - ban – 3. ábra.

3. ábra – forrása: [3]

Itt az elliptikus henger ellipszis keresztmetszetét, valamint a ráírt csavarvonal kifejtett képét / egyenesét láthatjuk. Az ellipszis féltengelyei: a, b ; az ellipszis kerülete: K ; a csavarvonal menetmagassága: h , menetemelkedési szöge: α .

Az ellipszis ismert paraméteres egyenletrendszere:

$$x(\varphi) = a \cdot \cos \varphi, \quad y(\varphi) = b \cdot \sin \varphi. \quad (15)$$

Az ellipszis ív - differenciálja:

$$ds = \sqrt{\left(\frac{dx}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dy}{dt}\right)^2} dt = \sqrt{a^2 \cdot \sin^2 \varphi + b^2 \cdot \cos^2 \varphi} \cdot \frac{d\varphi}{dt} dt; \quad (16)$$

Az ellipszis ívhossza:

$$s(\psi) = \int ds = \int_{\varphi=0}^{\varphi=\psi} \sqrt{a^2 \cdot \sin^2 \varphi + b^2 \cdot \cos^2 \varphi} d\varphi, \quad (17)$$

ahol a jelölésekkel megkülönböztettük a változót annak felső határától.

Az ellipszis kerülete a szimmetria miatt:

$$K = 4 \cdot \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sqrt{a^2 \cdot \sin^2 \varphi + b^2 \cdot \cos^2 \varphi} d\varphi. \quad (18)$$

Átalakításokkal:

$$\begin{aligned} a^2 \cdot \sin^2 \varphi + b^2 \cdot \cos^2 \varphi &= a^2 \cdot (1 - \cos^2 \varphi) + b^2 \cdot \cos^2 \varphi = a^2 - \cos^2 \varphi \cdot (a^2 - b^2) = \\ &= a^2 \cdot \left(1 - \frac{a^2 - b^2}{a^2} \cdot \cos^2 \varphi\right) = a^2 \cdot (1 - e^2 \cdot \cos^2 \varphi), \quad \text{tehát:} \end{aligned}$$

$$a^2 \cdot \sin^2 \varphi + b^2 \cdot \cos^2 \varphi = a^2 \cdot (1 - e^2 \cdot \cos^2 \varphi), \quad (19)$$

ahol:

$$e^2 = \frac{a^2 - b^2}{a^2} = \frac{c^2}{a^2} < 1, \quad (20)$$

az excentricitás négyzete. Most (18) és (19) - cel:

$$K = 4 \cdot \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sqrt{a^2 \cdot (1 - e^2 \cdot \cos^2 \varphi)} d\varphi = 4 \cdot a \cdot \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sqrt{1 - e^2 \cdot \cos^2 \varphi} d\varphi. \quad (21)$$

A (21) integrál zárt alakban nem fejezhető ki képlettel, így vagy közelítő képlettel dolgozunk, vagy numerikus integrálást végzünk, illetve így előállított táblázatot használunk.

A 3. ábra – ahol nincs minden jelölésünk feltüntetve – egyenesé alapján:

$$\operatorname{tg} \alpha = \frac{z}{s} = \frac{h}{K} \rightarrow z = \frac{h}{K} \cdot s, \quad (22)$$

ahol z a csavarvonal egy pontjának „magassági” koordinátája.

Az elliptikus hengerre írt csavarvonal paraméteres egyenletrendszere ezzel:

$$x(t) = a \cdot \cos \varphi(t) = a \cdot \cos(\omega \cdot t), \quad (23 / 1)$$

$$y(t) = b \cdot \sin \varphi(t) = b \cdot \sin(\omega \cdot t), \quad (23 / 2)$$

$$z(t) = \frac{h}{K} \cdot s(\omega \cdot t) = \frac{h}{K} \cdot \omega \cdot \int_0^t \sqrt{a^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot \tau) + b^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot \tau)} d\tau. \quad (23 / 3)$$

A közöséges csavarvonal egyenletrendszere ebből előáll, ha

$$a^* = b^* = R, \quad K^* = 2 \cdot R \cdot \pi, \quad s^*(\varphi) = R \cdot \varphi, \quad (24)$$

mert (23) és (24) - gyel:

$$x^*(\varphi) = R \cdot \cos \varphi, \quad (25 / 1)$$

$$y^*(\varphi) = R \cdot \sin \varphi, \quad (25 / 2)$$

$$z^*(\varphi) = \frac{h}{2 \cdot R \cdot \pi} \cdot R \cdot \varphi = \frac{h}{2 \cdot \pi} \cdot \varphi. \quad (25 / 3)$$

Fentiek magyarázzák, miért nem látunk pontos ábrázolást e másfajta elliptikus csavarvonalról; ehhez ugyanis szükség van az ellipszis $s(\psi)$ ívhosszára és $K = s(\psi = 2\pi)$ területére is, melyben a ψ paraméter a (17) integrál felső határa. Minthogy a szokásos térgörbe - ábrázoló programok zárt alakú képleteket kérnek, így azok most nem használhatók. Nyilván lehet programot írni e feladat megoldására is.

E másfajta csavarvonalon mozgó pont pálya menti sebességének nagyságára:

$$\begin{aligned} V(t) &= \sqrt{v_x^2 + v_y^2 + v_z^2} = \\ &= \sqrt{a^2 \cdot \omega^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + b^2 \cdot \omega^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t) + \left(\frac{h}{K}\right)^2 \cdot \left(\frac{ds}{dt}\right)^2}; \end{aligned} \quad (26)$$

most (16) és (26) - tal:

$$V(t) = \sqrt{a^2 \cdot \omega^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + b^2 \cdot \omega^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t) + \left(\frac{h}{K}\right)^2 \cdot \omega^2 \cdot [a^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + b^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t)]},$$

$$V(t) = \omega \cdot \sqrt{\left[1 + \left(\frac{h}{K}\right)^2\right] \cdot [a^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + b^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t)]}. \quad (27)$$

Majd a menetemelkedési szögére:

$$\alpha(t) = \arcsin\left(\frac{v_z}{V}\right) = \arcsin\left\{\frac{\omega \cdot \frac{h}{K} \cdot \sqrt{a^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + b^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t)}}{\omega \cdot \sqrt{\left[1 + \left(\frac{h}{K}\right)^2\right] \cdot [a^2 \cdot \sin^2(\omega \cdot t) + b^2 \cdot \cos^2(\omega \cdot t)]}}\right\};$$

egyszerűsítve:

$$\alpha(t) = \arcsin \left\{ \frac{\frac{h}{K}}{\sqrt{1 + \left(\frac{h}{K}\right)^2}} \right\} = \text{Konst.}, \quad (28)$$

vagy a

$$\sin \alpha = \frac{\text{tg} \alpha}{\sqrt{1 + \text{tg}^2 \alpha}} \quad (29)$$

azonosság felhasználásával, (28) és (29) - cel:

$$\text{tg} \alpha = \frac{h}{K} \rightarrow \alpha = \text{arctg} \left(\frac{h}{K} \right) = \text{Konst.}, \quad (30)$$

egyezésben (22) - vel, ahogyan az a 3. ábráról is leolvasható.

Látjuk, hogy e másfajta elliptikus hengerre írt csavarvonalon mozgó pont pálya menti sebességének nagysága változó, ámde a menetemelkedési szög nagysága már állandó.

Megjegyzések:

M1. Ezen feladat kapcsán is beleszaladtunk néhány furcsaságba. Az egyik az ellipszis kerületét leíró, (21) szerinti képlet:

$$K = 4 \cdot a \cdot \int_0^{\frac{\pi}{2}} \sqrt{1 - e^2 \cdot \cos^2 \varphi} \, d\varphi = 4 \cdot a \cdot \mathbf{E}; \quad (21 / 1)$$

az itteni $\mathbf{E}$ jelű integrál neve: *másodfajú teljes elliptikus integrál* – [4].

Arra lettünk figyelmesek, hogy erőltetik a négyzetgyök jele alatt a szinusz - függvényt. Ennek érdekében eltérnek a szokásos $a \geq b$ felvételtől, illetve a szögváltozót nem az x , hanem az y tengelytől mérik. Ez az ellipszis kerületén nem változtat, viszont kényelmetlen kinyomozni a nem igazán természetes felvételek okait. Azért mi megtettük.

$\mathbf{E}$ - re [4] - ben is találunk táblázatokat.

Egy példa: $a = 4 \text{ (m)}$, $b = 2 \text{ (m)}$.

$$e^2 = \frac{a^2 - b^2}{a^2} = \frac{4^2 - 2^2}{4^2} = \frac{3}{4} \rightarrow e = \frac{\sqrt{3}}{2} = 0,8660; \quad \text{segédparaméterrel:} \quad (a)$$

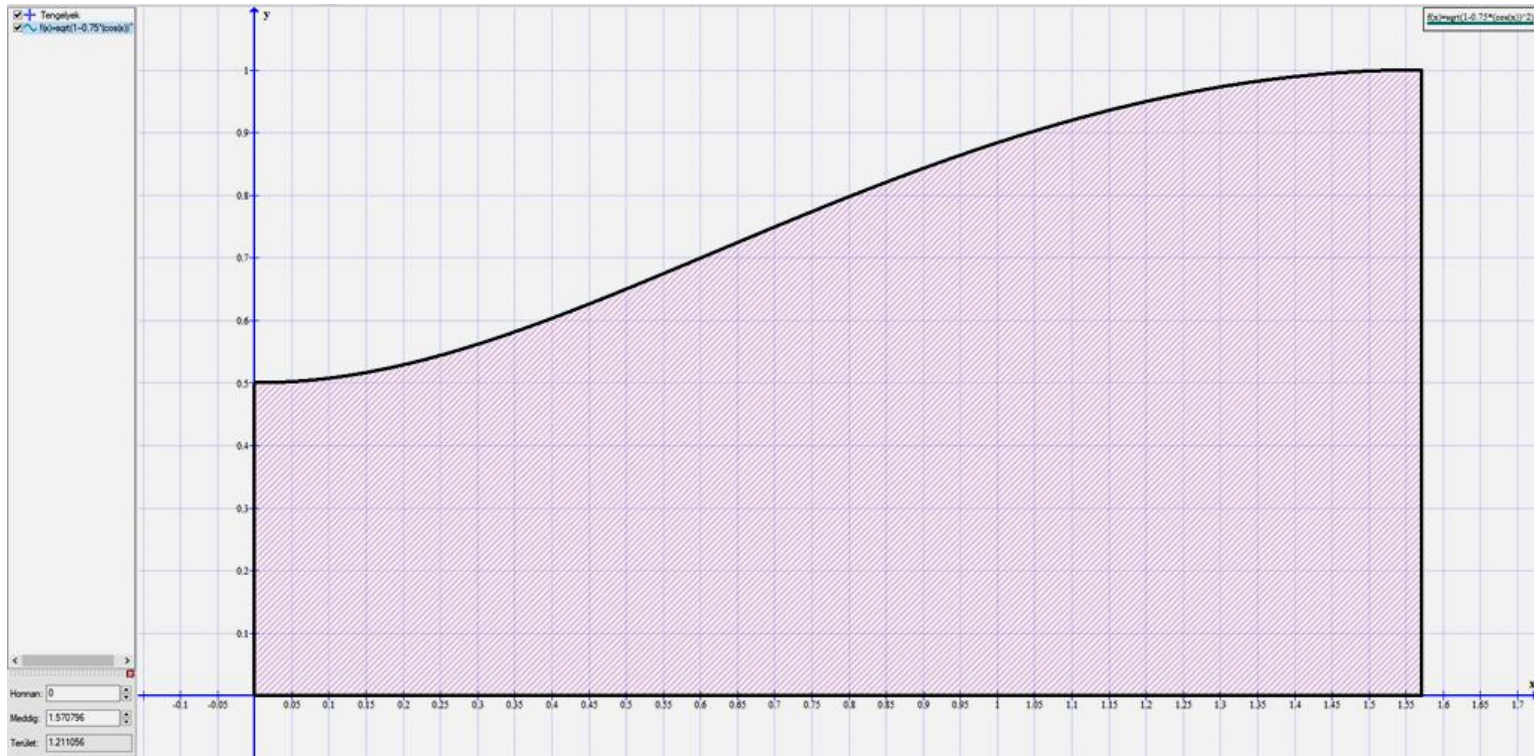
$$e = \sin u \rightarrow u = \arcsin e = \arcsin 0,8660 = 60^\circ; \quad \text{táblázatból:} \quad (b)$$

$$\mathbf{E}(60^\circ) = 1,2111; \quad (c)$$

$$K = 4 \cdot a \cdot \mathbf{E} = 4 \cdot 4 \text{ (m)} \cdot 1,2111 = 19,3776 \text{ (m)} \approx 19,4 \text{ (m)}. \quad (d)$$

Közelítő képlettel – [4] – :

$$K \approx 4 \cdot \frac{\pi \cdot a \cdot b + (a-b)^2}{a+b} = 4 \cdot \frac{\pi \cdot 4 \cdot 2 + (4-2)^2}{4+2} \text{ (m)} = 19,4218 \text{ (m)} \approx 19,4 \text{ (m)}. \quad (e)$$

4. ábra

A 4. ábra szerint az integrálandó függvény görbe alatti területének numerikus meghatározásával:

$$\underline{\underline{\mathbf{E} = 1,211056}} . \quad (\text{f})$$

A példabeli ellipszis pontosabb kerülete:

$$\mathbf{K} = 4 \cdot a \cdot \mathbf{E} = 4 \cdot 4 \text{ (m)} \cdot 1,211056 \text{ (m)} = 19,376896 \text{ (m)}. \quad (\text{g})$$

Látjuk, hogy nagyobb pontossági igény esetén érdemes a „közelítő” táblázati adatok helyett a „pontos” numerikus integrálási eredményeket alkalmazni.

M2. Nagyobb pontosságra lehet szükség, ha az elkészítendő termék alapanyagai drágák, így beszerzésüknél fokozott alapossgal, a szokásosnál is gondosabban kell eljárni. Ha például aranyfonálból készül a második fajta csavarvonal, akkor ennek *egy menetének hossza* a 3. ábra derékszögű háromszöge alapján:

$$l = \sqrt{h^2 + K^2} = \frac{K}{\cos \alpha} . \quad (31)$$

Az ellipszis $\mathbf{K}$ kerületénél elkövetett pontatlanság hatása kiterjed a csavarvonal $\mathbf{L} = n\mathbf{l}$ hosszára, ezzel együtt pedig a hosszával arányos $\mathbf{Á}$ árára is, hiszen:

$$\mathbf{Á} = \acute{a} \cdot \mathbf{L} = \acute{a} \cdot n \cdot l = \acute{a} \cdot n \cdot \sqrt{h^2 + K^2} = \acute{a} \cdot n \cdot \frac{K}{\cos \alpha} , \quad (32)$$

ahol $\acute{a}$ az aranyfonál magas egységára, n a menetek száma.

M3. Az állandó menetemelkedésű csavarvonalak úgy is előállhatnak, hogy az adott keresztmetszetű egyenes hengerre felcsévélnek pl. papírból készült háromszöget, csíkot. Papírhengerek magjaként gyakran alkalmaznak keményebb papírhengert, melynek oldalán jól láthatóan kirajzolódik a közönséges csavarvonal – 4. ábra.

4. ábra – forrása: [5]

M4. A [3] műben többet is olvashatunk a szalagozott szerkezetek gyártása során előforduló, különféle vezérgörbájű egyenes hengerekre írt csavarvonalakról.

Források:

[1] – http://math.unideb.hu/media/lovas-rezso/feladatsor_PJ.pdf

[2] – <http://www.math.uri.edu/~bkaskosz/flashmo/parcur/>

[3] – Szerk. **MKM - kollektíva:** Kábel - zsebkönyv, 1972, II. kötet

[4] – **I. N. Bronstejn ~ K. A. Szemengyajev:** Matematikai zsebkönyv
2. kiadás, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1963.

[5] – http://papircso.hu/wp-content/uploads/DSC_0587.jpg

Összeállította: **Galgóczi Gyula**
mérnöktanár

Sződliget, 2018. október 21.